

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ НА ПОЧАТКУ 1960-Х РР.

ЯРМИШ Наталія Миколаївна - доктор юридичних наук, професор, доцент кафедри кримінального права та криминології Національної академії Служби безпеки України

ЯРМИШ Олександр Назарович - доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, провідний науковий співробітник Державного науково-дослідного інституту МВС України

ORCID: 0000-0002-4811-4520

УДК 343.979:94(477)«196»

DOI 10.32782/EP.2023.4.7

У статті висвітлюються питання, пов'язані зі зміною кримінально-правової політики радянської держави після другої кодифікації республіканського законодавства. Прийняття Кримінального, Кримінально-процесуального кодексів УРСР, Закону про судоустрій УРСР, ліквідація союзного міністерства внутрішніх справ і передача його функцій республіканському міністерству (1960 р.) були проявами певної лібералізації радянського політичного режиму. Важливими положеннями КК 1960 р. були звуження сфери кримінальної відповідальності; зменшення видів покарань; відмова від застосування аналогії; визначення підстави кримінальної відповідальності, а саме: «кримінальної відповідальності і покаранню підлягає лише особа, винна у вчиненні злочину, тобто така, що умисно або з необережності вчинила передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння». КПК 1960 р. також закріплював перехід на демократичні засади кримінального процесу. Проте, багато гуманістичних засад як КК, так і КПК на практиці дотримувались не завжди, а нерідко й грубо порушувались. Ліквідація союзного МВС сприяла значному розширенню прав МВС УРСР. Разом з тим, на підставі ідеологічного постулату про швидке викорінення злочинності та підвищення ролі громадськості у боротьбі зі злочинністю значно було скорочено кадровий склад міліції – у результаті підвищився рівень злочинності, погіршився стан громадського порядку.

Ключові слова: Україна, 1960-ті роки, кримінальне право, кримінально-правова політика, протидія злочинності, контроль за злочинністю, радянський тоталітарний режим, міліція.

Постановка проблеми

Терміни «протидія та контроль за злочинністю» останніми роками отримали значне поширення в західній правничій літературі. Під ними розуміється діяльність зі здійснення спостереження за функціонуванням відповідного об'єкта контролю з метою отримання достовірної інформації. Важливе місце займає така превентивна функція кримінального права, як утримання особи чи групи осіб від вчинення злочинів. Вона забезпечується шляхом встановлення кримінальним законом системи покарань за певні види протиправної поведінки та діяльністю правоохоронних органів щодо попередження та припинення злочинних проявів. Така практика мала місце в нашій країні і на початку 1960-х років, після другої кодифікації радянського права. Історико-правовий досвід цього періоду становить неабиякий не тільки науковий, а й практичний інтерес з огляду на те, що нині Україна знову стоїть напередодні прийняття нового Кримінального кодексу, проект якого вже розроблений і пройшов широке обговорення в науковому та експертному середовищі.

Аналіз останніх публікацій

Деякі аспекти цієї проблеми знайшли своє певне висвітлення в дисертації М.І. Ко-

лоса, публікаціях І.Я. Терлюка та І.Б.Усенка. Проте в них мова йде лише про прийняття Кримінального кодексу УРСР 1960 та його оцінки. Проблема кримінально-правової протидії злочинності (початок 1960-х рр.) ні з теоретичної, ні з історико-правової точок зору в юридичній літературі спеціально не досліджувалася.

Мета статті

Статтю присвячено основним аспектам правової регламентації діяльності органів охорони правопорядку щодо протидії злочинності, забезпеченню засобами кримінального, кримінально-процесуального характеру нормативно-правового контролю за протиправною діяльністю криміналітету.

Виклад основного матеріалу

Десталінізація та лібералізація радянського політичного режиму, що почалася в 1953 р. і прискорилося після 1956 р., передбачала розширення повноважень союзних республік та усунення деформацій у правовій системі, зміцнення законності, найважливішою гарантією якої мало стати удосконалення нормотворчої діяльності. Розпочавшись у травні 1956 року, кодифікаційні роботи пожвавились з лютого 1957 року, після прийняття союзного закону «Про віднесення до відання республік законодавства про устрій судів союзних республік, прийняття цивільного, кримінального та процесуального кодексів».

1960 рік став безпрецедентним в історії радянського законодавства з точки зору змін у кримінальному праві, кримінально-процесуальному праві, судоусторозі та організації органів охорони правопорядку. Почалася друга кодифікація радянського законодавства.

Прийнятий 28 грудня 1960 р. Кримінальний кодекс УРСР [1, ст.14] базувався на Основах кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік (1958 р.). Він повністю увібрав у себе загальносоюзні закони про кримінальну відповідальність за державні, військові та інші злочини, спрямовані проти СРСР. Кримінальний кодекс 1960 р. мав завданням охорону від злочинних посягань суспільного і державного ладу, соціалістичної

власності, особи і прав громадян, був спрямований на попередження злочинності. Важливими положеннями КК 1960 р. були: звуження сфери кримінальної відповідальності (скасовувалось понад 70 складів злочинів, передбачених КК 1927 р.); зменшення видів покарань; відмова від застосування аналогії; визначення підстави кримінальної відповідальності, а саме: «кримінальній відповідальності і покаранню підлягає лише особа, винна у вчиненні злочину, тобто така, що умисно або з необережності вчинила передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння». Закону, що усував або пом'якшував караність діяння, надавалася зворотна сила. Закон, який встановлював караність діяння чи посилював її, зворотної сили не мав. Вік кримінальної відповідальності підвищувався до 16 років, за вчинення певних злочинів – 14 років. Знижувався максимальний, з 25 до 15 років, термін позбавлення волі. Конкретизованішими стали види примусових заходів виховного характеру і порядок їхнього застосування. Відновлювалася відома радянському праву з 1918 р. практика умовного засудження, встановлювався новий порядок умовно-дострокового звільнення від покарання і заміни покарання більш м'яким. Смертна кара проголошувалася винятковою мірою покарання. Як загальну тенденцію, слід відзначити пом'якшення відповідальності за злочини, які не становили великої суспільної небезпеки, з одночасним посиленням відповідальності за найтяжчі злочини проти життя та здоров'я особи. Водночас КК 1960 р. зберігав норми, спрямовані на боротьбу з інакомисленням (ст. 56 – «зрада Батьківщини», ст. 61 – «шкідництво», ст. 62 – «антирадянська агітація і пропаганда» та ін.), під дію яких підпадали вияви невдоволення владою і дисидентства. Найпоширенішим покаранням було позбавлення волі, яке розглядалось як універсальний засіб досягнення мети кримінального покарання, як панацея від практично абсолютної більшості злочинів. Разом з тим, норми КК УРСР 1960 р. свідчили й про посилення боротьби з рецидивною злочинністю [2, с.78]. Варто зазначити, що український законодавець визначив у статті 22 КК УРСР мету покарання злочинців у точній відповідності до положень статті 20 Основ кри-

мінального законодавства СРСР і союзних республік у редакції 1958 р. А тому покарання в СРСР та УРСР вважалося не лише карою за вчинений злочин, але й мало на меті виправлення і перевиховання засуджених у дусі «чесного ставлення до праці, точного виконання законів, поважання правил соціалістичного співжиття», а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами. Можна погодитись з точкою зору дослідника М. І. Колоса, що чітка структура і системність інститутів і норм КК УРСР у редакції 1960 р., дає підставити стверджувати, що український радянський законодавець навіть за умов залежності від керівних органів Союзу РСР зумів сформувавши якісну фундаментальну базову структуру галузевого кодифікованого кримінально-правового акту, форми й окремі категорії якої з часом були використані в процесі укладання КК України, як акту незалежної суверенної держави. Водночас треба підкреслити, що в політичному аспекті КК УРСР у редакції 1960 р. ще залишався радянсько-комуністичним нормативно-правовим актом. Це проявилось у тому, що радянський законодавець, з ідейних міркувань, не визнаючи приватну власність особи як інститут, рівноцінний державній або так званій колективній власності, принципово виділив злочини проти особистої власності громадян в окрему главу 5 (ст. 140–146), а злочини проти соціалістичної власності, тобто державної та громадської – у главу 2 (ст. 81–92), підкресливши, таким чином, політичну і правову «пріоритетність» останніх. Це видно ще з того, що санкції покарань за вчинення злочинів проти соціалістичної власності були суттєво суворішими [3, с. 256, 258-260].

28 грудня 1960 р. було прийнято Кримінально-процесуальний кодекс України [4, ст.15], з 1 квітня 1961 р. його було введено в дію. В основу КПК також було покладено Основи кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік (1958 р.) [5, с. 398-400]. КПК 1960 р. закріплював перехід на демократичні засади кримінального процесу, розпочатий у 1956 р., коли було скасовано особливий процесуальний порядок провадження слідства і судового розгляду у справах про терористичні організації і терорис-

тичні акти, шпигунство й диверсії. Завданням кримінального судочинства проголошувалося «охорона прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб..., швидке і повне розкриття злочинів, викриття винних та забезпечення правильного застосування закону з тим, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності і жоден невинуватий не був покараний».

Проте, багато гуманістичних засад як КК, так і КПК на практиці дотримувались не завжди, а нерідко й грубо порушувались. КПК не повною мірою забезпечував належні юридичні гарантії прав особи. Незабезпеченість прав обвинувачених посилювалась ще й тим, що радянський кримінально-процесуальний закон у досліджуваній період не передбачав обов'язкової участі адвоката в попередньому слідстві. Збереження союзних принципів, централізація законодавчого регулювання, уніфікація законодавства залишились визначальними рисами розвитку права цього періоду. Жоден із кодексів періоду другої кодифікації радянського законодавства не містив особливостей, що підтверджували б національно – державну самобутність республіки, її право на створення самостійної правової системи.

Відбулося також реформування судової системи. Завдання правосуддя та нові засади реформування судової системи визначили прийняті наприкінці 1958 р. Основи законодавства про судоустрій Союзу РСР, союзних і автономних республік та Закон про судоустрій УРСР від 30 червня 1960 р. [6, ст.176].

Зміни стосувалися передусім організації і діяльності низової ланки судової системи. Замість дільничної системи народних судів встановлювалися єдині народні суди району чи міста, які тепер обиралися не на три, а на п'ять років. Народні засідателі обиралися на два роки зборами трудових колективів. Судові справи між суддями розподілялися за територіальним принципом, за кожним суддею закріплювалася певна територія району (міста). Народні суди мали звітувати про свою діяльність перед відповідними радами, а народні судді – перед виборцями. Деякому підвищенню ролі громадськості в здійсненні правосуддя сприяло створення керованих судами самодіяльних органів – Рад народних

засідателів. Відновили діяльність товариські суди, що виникли ще у 20-х роках ХХ ст. для боротьби з порушниками дисципліни праці. Відповідно до Положення про товариські суди Української РСР від 15 серпня 1961 р., до їхньої підсудності належали справи про антигромадські вчинки (адміністративні та ін.), а також про вперше вчинені злочини, що не становили «великої суспільної небезпеки». Товариські суди застосовували переважно заходи громадського впливу і лише в разі необхідності могли порушувати клопотання перед народними судами про застосування кримінального покарання. Справи розглядалися колегіально в складі трьох членів товариського суду. Закон про судоустрій УРСР 1960 р. вніс зміни в правовий статус адвокатури. Зазначалося, що колегії адвокатів є добровільними об'єднаннями осіб, які займаються адвокатською діяльністю. Відповідно до норм кримінального і цивільного судочинства, адвокат допускався до участі у розгляді будь-якої кримінальної і цивільної справи. 25 вересня 1962 р. було прийнято Положення про адвокатуру УРСР, яке значно посилило роль місцевих рад депутатів трудящих у керівництві діяльністю адвокатури. Новим у Положенні був розділ про права і обов'язки адвоката. Адвокат був зобов'язаний не розголошувати відомостей, що були повідомлені йому довірцем у зв'язку із наданням юридичної допомоги у справі. Тому адвокат не міг бути допитаний як свідок про обставини, що стали йому відомими у зв'язку з виконанням обов'язків захисника у справі. Йому заборонялося відмовлятися від узятого на себе захисту обвинуваченого.

13 січня 1960 р. було оприлюднено указ Президії Верховної Ради СРСР, яким ліквідовувалося Міністерство внутрішніх справ СРСР, а його функції передавалися міністерствам внутрішніх справ союзних республік [7, с.522]. Це сприяло значному розширенню прав МВС Української РСР. Більшість функцій колишнього МВС СРСР – керівництво міліцією, пожежною охороною, ЗАГС та інші – відійшло до МВС союзних республік.

25 січня 1960 р. було видано цілком таємний наказ Міністра внутрішніх справ СРСР М.П. Дудорова з оголошенням постанови Ради Міністрів СРСР від 13 січня 1960 р.

«Про заходи, пов'язані зі скасуванням Міністерства внутрішніх справ СРСР». У ньому приписувалося начальникам головних управлінь, управлінь та відділів МВС СРСР у 7-денний термін підготувати та подати на затвердження пропозиції про порядок скасування головних управлінь, управлінь та відділів МВС СРСР, подати пропозиції про зміни, які необхідно внести до постанов та розпоряджень Ради Міністрів СРСР та інші акти, що регламентували діяльність органів МВС, а також про визнання такими, що втратили чинність, деяких з них, у зв'язку зі скасуванням МВС СРСР [8, с.527-530].

Рішення Президії Верховної Ради СРСР від 13 січня 1960 р. про ліквідацію Міністерства внутрішніх справ СРСР було продубльовано відповідним органом УРСР аж 6 квітня 1960 р., коли було прийнято Указ Президії Верховної Ради УРСР «Про перетворення Міністерства внутрішніх справ УРСР з союзно-республіканського в республіканське Міністерство внутрішніх справ Української РСР» [9, ст.36].

У розвиток та конкретизацію КК 1960 р., 5 травня 1961 р. було видано Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про посилення боротьби з особливо небезпечними злочинами». Це було зроблено у зв'язку з необхідністю посилення боротьби з особливо небезпечними злочинами, число яких було досить значним, тому був запит суспільства щодо їхнього зменшення та посилення протидії їм. Президія Верховної Ради СРСР встановила можливість застосування смертної кари – розстрілу за вчинення таких видів злочинів: за розкрадання державного або громадського майна в особливо великих розмірах, за виготовлення з метою збуту або збуту підроблених грошей та цінних паперів, скоєних у вигляді промислу, а також щодо особливо небезпечних рецидивістів та осіб, засуджених за тяжкі злочини, які тероризують у місцях позбавлення волі в'язнів, що встали на шлях виправлення, або вчиняють напади на адміністрацію, або організують з цією метою злочинні угруповання, або які беруть участь у таких угрупованнях. Як бачимо, мова йшла про посилення покарань за розкрадання державного або громадського майна в особливо великих розмірах та про жорсткіші

заходи стосовно рецидивістів. Це конкретизувалося в наступному пункті постанови, де встановлювалося, що особливо небезпечні рецидивісти, а також особи, засуджені за тяжкі злочини, які тероризують у місцях позбавлення волі ув'язнених, що стали на шлях виправлення, або вчиняють напади на адміністрацію, а також організують з цією метою злочинні угруповання, або беруть участь у таких угрупованнях, – караються позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років або стратою [10, с.287-288].

Удосконаленню кримінально-правового контролю над економічною злочинністю був присвячений й інший Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про посилення кримінальної відповідальності за хабарництво» від 20 лютого 1962 р. Він мав на меті посилення кримінальної відповідальності за хабарництво, як комплексу особливо небезпечних злочинів. Згідно з Указом, одержання службовою особою особисто або через посередників у будь-якому вигляді хабаря за виконання або невиконання в інтересах того, хто дає хабаря, будь-якої дії, яку службова особа повинна була або могла вчинити з використанням свого службового стану, – каралося позбавленням волі на строк від трьох до десяти років з конфіскацією майна. Ті ж дії, вчинені службовою особою, яка займає відповідальне становище, або раніше судима, за хабарництво чи одержувала хабарі неодноразово, або поєднані з вимаганням хабаря, каралося позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна і з засланням після відбуття позбавлення волі на строк від двох до п'яти років, а при особливо обтяжуючих обставинах – смертною карою з конфіскацією майна. Посередництво в хабарництві каралося позбавленням волі на строк від двох до восьми років. Посередництво в хабарництві, вчинене неодноразово або особою, яка раніше судилася за хабарництво, чи з використанням свого службового стану, каралося позбавленням волі на строк від семи до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна і з засланням після відбуття позбавлення волі на строк від двох до п'яти років або без заслання. Дача хабаря каралася позбавленням волі на строк від трьох до восьми років. Дача хабаря неодноразово або осо-

бою, яка раніше судилася за хабарництво, каралася позбавленням волі на строк від семи до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна чи без такої і з засланням після відбуття позбавлення волі на строк від двох до п'яти років або без заслання. Особа, яка дала хабара, за певних умов звільнялася від кримінальної відповідальності [11, с.288-289].

Кримінально-правовий контроль за злочинністю здійснювали й МВС УРСР та УВС областей, які провели низку організаційних та практичних заходів, спрямованих на посилення боротьби зі злісними порушеннями та перевиховання засуджених за допомогою громадськості. Було розроблено спеціальний план заходів, проведено республіканську нараду начальників УВС, кущові наради начальників ВКР, ВБРСВ та дізнання УВС областей та УМ міст Української РСР. Ці питання неодноразово обговорювалися на засіданнях Колегії МВС УРСР. У порядку контролю та надання практичної допомоги в 11 областей, у тому числі до Вінницької, Дніпропетровської, Львівської, Київської, Сталінської, Станіславської, Житомирської, Чернігівської, Миколаївської, Полтавської та Закарпатської, виїжджали члени Колегії, керівні та оперативні працівники Міністерства.

За 6 місяців 1960 року органами міліції було попереджено 3665 злочинів, що становило 11,8% до зареєстрованих у першому півріччі 1959 р. У першому півріччі 1959 р. було попереджено 3938 злочинів або 14% до числа зареєстрованих, і у другому півріччі 1959 р. відповідно 3888 злочинів або 15.5 %.

Попередження особливо небезпечних злочинів у республіці характеризувалося такими даними: у 1-му півріччі 1959 року їх було попереджено 3352, або 25,4% до загальної кількості зареєстрованих, у 2-му півріччі – 2951, або 21,6%, і в 1-му півріччі 1960 року – 3102, чи 17,2 %.

Органи міліції також вели певну роботу щодо запобігання злочинності серед молоді. Якщо 1-му півріччі 1959 року за кримінальні злочини було притягнуто 1832 осіб віком до 18 років, то 2-му півріччі цього ж року – 1137 й у 1-му півріччі 1960 р. – 1337 осіб, або відповідно на 38 % або 27 % менше, ніж у 1-му півріччі попереднього року. Органи міліції республіки в роботі стали більше спиратися

на допомогу громадськості. Багато матеріалів про злочини, які не становили великої суспільної небезпеки, передавалося на розгляд колективів трудящих. У 1-му півріччі 1960 року за всіма лініями роботи міліції було передано на розгляд громадськості 44030 правопорушників, у тому числі 5432, на яких було порушено кримінальні справи. Взято на поруки 13014, з них 4801 особу, на яких кримінальні справи припинено [12, с.326].

Здійснюючи заходи по очищенню міст республіки від «антигромадських та паразитичних» елементів, органи міліції в першому півріччі цього року виселили з обласних центрів 208 жінок, які займалися проституцією, і заарештували 149 осіб, що утримували притони або займалися звідництвом. Внаслідок проведеної міліцією роботи по ліквідації притонів розпусти, а також профілактичних заходів, деяка частина жінок «легкої поведінки» змінила свій спосіб життя і залучилась до суспільно корисної праці. Всього в першому півріччі 1960 р. припинили заняття проституцією та працевлаштувались 429 жінок. За станом на 1 липня 1960 року в органах міліції республіки знаходилось на оперативному обліку 1086 осіб, які займалися утриманням притонів, звідництвом та проституцією. Їхня протиправна діяльність документувалася з метою притягнення до кримінальної відповідальності. Найбільша кількість цих осіб була взята па облік в Сталінській області – 195, у м. Одесі – 171, у Луганській області – 138, Львівській області – 130, Кримській області – 116, у м. Києві – 65. Як бачимо, найбільша кількість осіб, що були пов'язані з проституцією, була взята на облік в Донбаському регіоні. Важко пояснити, чому така незначна кількість подібних осіб взята на облік у столиці республіки – Києві. Або їх там дійсно було мало (у що не дуже віриться), або це недопрацювання міліції.

Наявність притонів розпусти сприяла розповсюдженню венеричних хвороб. МВС УРСР мало дані, що лише в семи містах республіки: Києві, Харкові, Львові, Одесі, Сталіно, Дніпропетровську та Сімферополі було зареєстровано 1951 випадок захворювання громадян на венеричні хвороби. Органами міліції проводилися деякі заходи щодо виявлення та притягнення до кримінальної від-

повідальності осіб, які хворіли на венеричні хвороби і заражали ними інших громадян. Разом з цим, МВС УРСР вважало доцільним влаштувати в обласних центрах республіки для осіб, які ведуть розпусний спосіб життя і неодноразово знаходились на лікуванні в шкірно-венерологічних диспансерах, відділення цих диспансерів зачиненого типу, де хворі не тільки б одержували лікування, але були б залучені до суспільно корисної праці [13, с.330-331].

На початку 1960-х рр. органи прокуратури, міліції та громадськість стали більш активно вести боротьбу з хуліганством і пов'язаним з цим пияцтвом та самогеноварінням, однак, незважаючи на це, хуліганство в республіці ще мало значне поширення. Упродовж 1961 року було зареєстровано 29118 випадків злісного хуліганства, по яких були порушені кримінальні справи. Кількість осіб, відданих до суду за хуліганські прояви, складала 21,6 % до загального числа обвинувачених, притягнутих до кримінальної відповідальності за всі злочини. Особливо значна кількість хуліганських проявів, за які обвинувачені притягнуті до кримінальної відповідальності, була в областях: Донецькій (3675 випадків), Дніпропетровській (2834), Луганській (2252), Київській (1940), Одеській (1694), Запорізькій (1488), Кримській (1412), Харківській (1396). Як бачимо, тут «лідують» промислово розвинені регіони. Однією з причин зловживання алкогольними напоями та хуліганства вважався низький рівень виховної роботи, особливо серед молоді в низці підприємств, організацій, установ і навчальних закладів. Аналіз матеріалів щодо злочинності в республіці в цілому показував, що значну кількість різних злочинів, у тому числі і особливо небезпечних, вчиняли молоді люди віком до 25 років. За 9 місяців 1961 року всього було засуджено 30189 осіб віком до 25 років, або 27,8 % до загальної кількості засуджених, у тому числі молодь до 18 років складала 3618 осіб (3,3 %), від 18 до 25 років – 26571 осіб (24,5 %).

На поширення хуліганства значний вплив мав низький рівень боротьби з пияцтвом. Пияцтво і пов'язане з цим самогеноваріння в багатьох випадках призводило до скоєння особливо небезпечних злочинів

(убивств, згвалтувань, транспортних злочинів ін.). Тому МВС УРСР дало вказівку посилити боротьбу з самогоноварінням та пияцтвом. Всього по республіці в 1960 році було притягнуто до кримінальної відповідальності за самогоноваріння, продаж та зберігання самогону 11255 осіб проти 1683 осіб у попередньому, 1959 році [14, с.332].

На початку 1960-х років виникла необхідність посилення заходів з охорони громадського порядку та посилення безпеки громадян. Ця ситуація виявилася наслідком послаблення ролі міліції у забезпеченні правопорядку в країні. У той період на підставі ідеологічного постулату про швидке викорінення злочинності та максимальне підвищення ролі громадськості в боротьбі зі злочинністю, що було закріплено в Програмі КПРС (1961 р.), значно було скорочено кадровий склад міліції. Підвищився рівень злочинності, погіршився стан громадського порядку. У цих умовах, щоб оздоровити кримінальну ситуацію, поряд з іншими заходами, 8 червня 1961 р. було прийнято спільну постанову ЦК КПУ та Ради Міністрів УРСР, якою затверджувалося «Положення про добровільні народні дружини з охорони громадського порядку в УРСР». Вважалося, що «в період розгорнутого будівництва комунізму, в обстановці зростання свідомості, політичної активності трудящих і дальшого розвитку радянської демократії боротьба з порушеннями правил соціалістичного співжиття і радянських законів повинна вестися, головним чином, шляхом широкого залучення трудящих до охорони громадського порядку». З цією метою і організовувалися добровільні народні дружини. Вони повинні були «створюватися з передових робітників, службовців, колгоспників, студентів та пенсіонерів на добровільних началах по виробничо-територіальному принципу на підприємствах, будовах, транспорті, у радгоспах, колгоспах, установах, навчальних закладах, будинкоуправліннях». Для керівництва народними дружинами в межах району, міста утворювалися районні, міські штаби народних дружин з представників партійних, радянських, профспілкових, комсомольських організацій, окремих начальників штабів, командирів дружин і кращих дружинників.

У вказаній постанові детально регламентувалися питання організації добровільних дружин, їхньої структури, окреслювалися обов'язки та права їхніх штабів, самих дружинників, визначалися заходи заохочення та впливу на дружинників [15, с.326-330].

15 лютого 1962 р. було прийнято указ Президії Верховної Ради СРСР «Про посилення відповідальності за посягання на життя, здоров'я і гідність працівників міліції та народних дружинників». Згідно з цим Указом було встановлено, що протидія законній діяльності працівників міліції та народних дружинників карається: злісна непокора законному розпорядженню або вимозі працівника міліції або народного дружинника при виконанні ними своїх обов'язків з охорони громадського порядку – арештом на строк до п'ятнадцяти днів, або виправними роботами терміном до одного місяця, або штрафом до двадцяти рублів – за постановою народного судді; образу працівника міліції або народного дружинника у зв'язку з виконанням цими особами покладених на них обов'язків з охорони – позбавленням волі терміном до шести місяців, або виправними роботами терміном до одного року, або штрафом до ста рублів; вчинення опору працівникові міліції або народному дружиннику при виконанні цими особами покладених на них обов'язків з охорони громадського порядку – позбавленням волі на строк до одного року, або виправними роботами на той же термін, або штрафом до ста рублів; ті ж дії, пов'язані з насильством або загрозою застосування насильства, а також примус цих осіб шляхом насильства або загрози застосування насильства до виконання явно незаконних дій – позбавлення волі на строк від одного до п'яти років. Цим же указом було встановлено, що зазіхання на життя працівника міліції або народного дружинника у зв'язку з їхньою службовою або громадською діяльністю з охорони громадського порядку карається позбавленням волі на строк від п'яти до п'ятнадцяти років з посланням на строк від двох до п'яти років або без заслання, а за обтяжуючих обставин – стратою [16, ст.83].

Таким чином, вперше в історії вітчизняного кримінального права законодавець особливо акцентував увагу на необхідності за-

безпечення безпеки осіб, які беруть участь в охороні громадського порядку [17, с.9].

4 квітня 1962 р. була прийнята постанова Президії Верховної Ради СРСР «Про застосування заходів впливу за злісну непокору законному розпорядженню або вимозі працівника міліції або народного дружинника». Ця постанова була прийнята у розвиток та конкретизацію попереднього указу Президії Верховної Ради СРСР від 15 лютого 1962 р. «Про посилення відповідальності за посягання на життя, здоров'я і гідність працівників міліції та народних дружинників». У ньому роз'яснювалося, що застосування арешту, виправних робіт чи штрафу за злісну непокору законному розпорядженню чи вимогам працівника міліції чи народного дружинника у виконанні ними своїх обов'язків з охорони громадського порядку є мірою *адміністративного впливу*. «Застосування зазначених заходів адміністративного впливу не тягне за собою судимості, не є підставою для звільнення з роботи та не перериває стажу роботи». Матеріали про злісну непокору працівникові міліції або народному дружиннику мали розглядатися народним суддею одноосібно протягом доби від надходження їх до судді з органів міліції або штабу народної дружини з викликом особи, яка надала непокору, та в необхідних випадках – свідків. Постанова народної судді щодо застосування заходу адміністративного впливу було «остаточною та оскарженню не підлягала». Вона могла бути скасована або змінена лише за протестом прокурора самим народним суддею, а також головою відповідного вищого суду. Особи, які зазнали арешту, повинні були утримуватися в камері попереднього ув'язнення або у в'язниці, з використанням їх на фізичних роботах; за час перебування під арештом заробітна плата не виплачувалася. До адміністративної відповідальності за злісну непокору працівникові міліції або народному дружиннику могли бути притягнуті особи, яким до скоєння цієї провини виповнилося шістнадцять років [18, ст.149].

7 травня 1962 р. була видана постанова Президії Верховної Ради УРСР щодо практики застосування Указу Президії Верховної Ради СРСР від 5 травня 1961 р. «Про посилення боротьби з особливо небезпечними

злочинами». У постанові вказувалося, що в практиці застосування цього Указу мали місце суттєві недоліки. У ряді випадків небезпечні злочини розкривалися несвоєчасно, розслідування справ, особливо про розкрадання державного та громадського майна у великих розмірах, часто затягувалося. У процесі розслідування та судового розгляду не завжди виявлялися всі учасники злочинних дій, причини та умови, що сприяли скоєнню злочинів, не завжди приймалися належні заходи для забезпечення повного відшкодування збитків, заподіяних злочинцями. Органи прокуратури, міліції та суду мали недостатній зв'язок із громадськістю, у своїй роботі щодо боротьби зі злочинністю недостатньо спиралася на широкі маси трудящих, не завжди своєчасно реагували на їхні сигнали. Прокуратура республіки безпосередньо мало розслідувала справи про особливо небезпечні злочини, а Верховний Суд УРСР мало розглядав такі справи в якості першої інстанції. Мали місце факти, коли окремі суди призначали за небезпечні злочини м'які заходи покарання. У постанові вимагалася: «Міністерству внутрішніх справ та Прокуратурі Української РСР рішуче покращити роботу з виявлення злочинів та розслідування справ про розкрадання державного та громадського майна у великих розмірах, виготовлення та збут фальшивих грошей та цінних паперів, порушення правил про валютні операції, хабарництві, умисному вбивстві, бандитизмі, зґвалтуванні та інших тяжких злочинах. У своїй роботі із запобігання та виявлення злочинів більше спиратися на громадський актив, постійні комісії місцевих Рад, добровільні народні дружини, товариські суди, широкі маси трудящих». Верховному Суду Української РСР приписувалося більше розглядати справи по першій інстанції, систематично узагальнювати судову практику щодо застосування Указів Президії Верховної Ради СРСР від 5 травня та 1 липня 1961 р. та від 15 та 20 лютого 1962 р., обговорювати ці питання на пленумі Верховного Суду, спрямовуючи роботу судів республіки на посилення боротьби з особливо небезпечними злочинами та застосування до винних суворих заходів покарання, передбачених законом. Міністерству юстиції УРСР вказувалося

на необхідність посилити контроль за роботою обласних та народних судів по боротьбі з особливо небезпечними злочинами, забезпечити своєчасний та якісний розгляд справ для того, щоб судові процеси максимально сприяли підвищенню пильності трудящих та активній участі їх у виявленні злочинів та боротьбі з ними [19, с.289-290].

Висновки

На початку 1960-х років назріла необхідність трансформації засобів кримінально-правової протидії злочинності, оскільки попередня кримінально-правова політика держави не сприяла покращенню кримінальної ситуації. Усе більш очевидною ставала проблема подальшої розробки теорії кримінального права. Друга кодифікація радянського права, а, особливо, прийняття Кримінального кодексу 1960 р. повинні були сприяти поліпшенню кримінально-правовій протидії злочинності та лібералізації радянського політичного режиму взагалі. Проте, услід за прийняттям КК законодавець видав низку нормативно-правових актів, які посилювали протидію особливо небезпечним злочинам, хабарництву, підвищували відповідальність за посягання на життя, здоров'я і гідність працівників міліції та народних дружинників. Продовжувала домінувати ідеологема про відсутність при соціалізмі причин для злочинності, її зростання пояснювалося лише недопрацюваннями правоохоронних органів, які теж мали місце. У багатьох випадках небезпечні злочини розкривалися несвоєчасно, розслідування справ, особливо про розкрадання державного та громадського майна у великих розмірах, затягувалося. У процесі розслідування та судового розгляду не завжди виявлялися всі учасники злочинних дій. У період десталінізації не відбулося відчутного послаблення кримінально-правового контролю за окремими видами злочинів. В умовах тоталітарного режиму в СРСР кримінально-правовий контроль за злочинністю не міг бути об'єктивним за своєю сутністю.

Література

1. Кримінальний кодекс Української РСР. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1961. № 2. Ст. 14.

2. Терлюк І.Я. Огляд історії кримінального права України. Львів: Ліга-Прес, 2007. 92 с.

3. Колос М. І. Українське кримінальне право: походження, розвиток і сучасність: дис... докт. юр.наук. Спец. 12.00.08. Національний університет «Острозька академія», м. Острог; Університет державної фіскальної служби України, м. Ірпінь, 2019.471 с.

4. Кримінально-процесуальний кодекс Української РСР. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1961. № 2. Ст. 15.

5. Усенко І.Б. КОДИФІКАЦІЙНІ РОБОТИ В УРСР, друга кодифікація українського радянського законодавства // Енциклопедія історії України: Т. 4: Ка – Ком / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: В-во «Наукова думка», 2007. 528 с.

6. Закон про судоустрій Української РСР. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1960. № 23. Ст. 176.

7. Про скасування Міністерства внутрішніх справ СРСР: указ Президії Верховної Ради СРСР 13 січня 1960 р.// Міністерство внутрішніх справ: події, керівники та матеріали(1917-2017): наук. вид. / авт. кол. : М.Г. Вербенський, О.Н. Ярмиш, В.О. Криволапчук, Т.О. Проценко, В.В. Ткаченко, В.М. Чисніков, Т.А. Плуатар, В.А. Довбня, О.В. Кожухар ; за заг. ред. А.Б. Авакова. – К., 2016. – Т. 6. : Міністерство внутрішніх справ – Міністерство охорони громадського порядку радянської України в період десталінізації та подальших реорганізацій (5 березня 1953 р. – грудень 1968 р.). К.-Х. : Мачулін, 2016. Т.6. С.522.

8. Про заходи, пов'язані зі скасуванням Міністерства внутрішніх справ СРСР: наказ міністра внутрішніх справ СРСР М.П. Дудорова з оголошенням постанови Ради Міністрів СРСР від 13 січня 1960 р. 25 січня 1960 р.//Міністерство внутрішніх справ: події, керівники та матеріали... (1917- 2017). Т.6. С.527-530.

9. Про перетворення Міністерства внутрішніх справ УРСР з союзно-республіканського в республіканське міністерство внутрішніх справ Української РСР: указ Президії Верховної Ради УРСР 6 квітня 1960 р. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1960. № 11. Ст. 36.

10. Про посилення боротьби з особливо небезпечними злочинами: указ Президії Верховної Ради СРСР 5 травня 1961 р. // Михайленко П.П., Кондратьєв Я.Ю. Історія міліції України у документах і матеріалах : у 3 т. К.: Генеза, 1997. Т. 3. С. 287–288.

11. Про посилення кримінальної відповідальності за хабарництво: указ Президії Верховної Ради СРСР 20 лютого 1962 р. // Михайленко П.П., Кондратьєв Я.Ю. Історія міліції України у документах і матеріалах : у 3 т. К.: Генеза, 1997. Т. 3. С. 288–289.

12. Довідка про хід виконання МВС УРСР вказівок ЦК КПРС щодо підвищення ролі громадськості у боротьбі зі злочинністю і порушеннями громадського порядку 20 січня 1960 р. // Михайленко П.П., Кондратьєв Я.Ю. Історія міліції України у документах і матеріалах : у 3 т. К.: Генеза, 1997. Т. 3. С. 326.

13. Про наслідки роботи органів міліції республіки по боротьбі з притонами розпусти та проституцією за перше півріччя 1961 року: доповідна записка заступника міністра внутрішніх справ УРСР В.Г. Гайдамаки 2 вересня 1961 р. // Михайленко П.П., Кондратьєв Я.Ю. Історія міліції України у документах і матеріалах : у 3 т. К.: Генеза, 1997. Т. 3. С. 330–331.

14. Про стан боротьби з хуліганством, пияцтвом та самогоноварінням в УРСР: довідка прокуратури УРСР 15 січня 1962 р. // Михайленко П.П., Кондратьєв Я.Ю. Історія міліції України у документах і матеріалах : у 3 т. К.: Генеза, 1997. Т. 3. С. 332.

15. Положення про добровільні народні дружини з охорони громадського порядку в УРСР: постанова ЦК КПУ і Ради Міністрів УРСР 8 червня 1961 р. // Михайленко П.П., Кондратьєв Я.Ю. Історія міліції України. у документах і матеріалах : у 3 т. К.: Генеза, 1997. Т. 3. С. 326–330.

16. Про посилення відповідальності за посягання на життя, здоров'я і гідність працівників міліції та народних дружинників: указ Президії Верховної Ради СРСР 15 лютого 1962 р. *Ведомости Верховного Совета СССР*. 1962. № 8. Ст. 83.

17. Комарницький М. М. Кримінально-правова охорона осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку : автореф. дис...

SUMMARY

The article deals with issues related to changes in the criminal law policy of the Soviet state after the second codification of republican legislation. The adoption of the Criminal and Criminal Procedure Codes of the Ukrainian SSR, the Law on the Judicial System of the Ukrainian SSR, the liquidation of the Union Ministry of Internal Affairs and the transfer of its functions to the Republican Ministry (1960) were manifestations of a certain liberalization of the Soviet political regime. Important provisions of the Criminal Code of 1960 were the narrowing of the scope of criminal liability; reduction of types of punishments; rejection of the principle of analogy; declaration of guilt as the only basis for criminal liability. The Criminal Procedure Codes of 1960 also established the transition to democratic principles of the criminal process. However, many humanistic principles of both the Criminal Code and the Criminal Procedure Codes were not always observed in practice, and were often grossly violated. The liquidation of the Union Ministry of Internal Affairs contributed to a significant expansion of the rights of the Ministry of Internal Affairs of the Ukrainian SSR. At the same time, on the basis of the ideological postulate of quick eradication of crime and increasing the role of the public in the fight against crime, the number of police personnel was significantly reduced – as a result, the level of crime increased and the state of public order worsened.

Key words: Ukraine, 1960s, criminal law, criminal law policy, crime prevention, crime control, Soviet totalitarian regime, militia.

канд. юр. наук. спец. 12.00.08. Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2017. 20 с.

18. Про застосування заходів впливу за злісну непокору законному розпорядженню або вимозі працівника міліції або народного дружинника: постанова Президії Верховної Ради СРСР 4 квітня 1962 р. *Ведомости Верховного Совета СССР*. 1962. № 14. Ст. 149.

19. Про практику застосування Указу Президії Верховної Ради СРСР від 5 травня 1961 р. «Про посилення боротьби з особливо небезпечними злочинами» : постанова Президії Верховної Ради УРСР 7 травня 1962 р. // Михайленко П.П., Кондратьєв Я.Ю. Історія міліції України у документах і матеріалах : у 3 т. К.: Генеза, 1997. Т. 3. С. 289–290.